

Človek in Luna, aparati in kultura: o produktivnih vidikih oznamovanja vesoljskih obletnic

Odmevne vesoljsko obarvane obletnice, praviloma polstoletnice, ki se vrstijo od leta 2007, 50-letnice izstrelitve prvega umetnega satelita, sovjetskega Sputnik-1, nehoti kličejo po raznih kontekstualizacijah. Na zelo poseben način to velja za tiste obletnice, ki se nanašajo na neposredna srečanja med človekom in vesoljem. Najslavnejše od teh so slikovito uprizorili pristanek na Luni ameriškega vesoljskega plovila Apollo 11 in koraki astronautov Neila Armstronga in Edwina »Buzza« Aldrina na Zemljinem naravnem satelitu in tema dvema je posvečena tudi pričujoča številka *Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*. Namen številke je predstaviti in kritično prevetriti nekaj pomembnih časovnoprostorskih koordinat, s pomočjo katerih si danes osmišljamo pomenljivost pristanka na Luni, zanašajoč se na aktualne teoretske nastavke in metodološke vstopne, s katerimi operirata sodobna humanistika in družboslovje. Zato se bo ob pregledu člankov, zbranih v tej tematski številki, komu neogibno lahko zazdelo, da je izbor tekstov eklektičen, da dreza na različna področja, odpira vprašanja in ne zakoliči nobene končne sodbe ali vsaj univerzalne teze, kot bi se nemara spodobilo za obletnico. Takšna ta številka tudi je; na orisani način je, kot bo poskusil prikazati uvodnik, zasnovana namensko.

Armstrongov sprehod po Luninem površju 21. julija 1969 danes na splošno velja za kontroverzen dogodek, ki je sprožil plaz pohval, dvomov, kritik in poznejših analiz. Je šlo za klimaktičen konec ameriško-sovjetske hladnovojne »tekme za vesolje«? Za posthumni

notranje- in zunanjepolitični uspeh nekdanjega predsednika Združenih držav Amerike Johna F. Kennedyja (1917–1961), ki je 25. maja 1961 pred Kongresom naznanil začetek ameriških priprav na pristanek človeka na Luni »pred iztekom [tistega] desetletja« (Launius, 2006: 226)? Za prevaro, ki ji je bila v osnovi politična zarota? Za označilo konca hladne vojne oziroma zmage kapitalističnega zahodnega bloka? Za utemeljitev znanstveno-tehnološkega, ekonomskega in moralnega globalnega gospostva Združenih držav Amerike? Za dokončen vstop človeštva v novo, vesoljsko dobo (*space age*)? Za znak superiornosti in neustavljivosti človeške vrste ali vsaj preroškosti futurizmov začetka 20. stoletja? Za politični dogodek, ki nima prevelike znanstvene vrednosti? Ali morda za labodji spev določenega, z antropocentričnim humanizmom zaznamovanega obdobja? Za precedens, ki bo v nedogled opozarjal na drznost, pa tudi omejenost in kratkovidnost človekove nečimrnosti? Iz obstoječih zgodovin, kritičnih analiz in ustaljenih pavšalnih pripomb, kot je že pregovorna »Uspelo nam je spraviti človeka na Luno, ne moremo pa ... /dopolni po želji, recimo 'zaustaviti ekološke krize'/« bi lahko prišli do vseh teh sklepov ali pa do kakšnega drugega. Jukka Jouhki (2019: 138) tako na primer trdi, da je človekov pristanek na Luni vzpostavil novi *Apparatgeist* – nov način gledanja na tehnologijo in tehnološki napredek, ki je posledica določenega tehnološkega preboja. Armstrongov pristanek na Luni naj bi namreč zastopal človeštvo kot celoto, saj se ga je na tej ravni nekako dotaknil in sprožil cel plaz – afirmativnih in dvomečih, entuziastičnih in zadržanih – odzivov, ki so pričali o politični, razvojni in celo moralni teži tega dogodka. Velja opozoriti tudi, da so se ti odzivi in njihovi poudarki občutno spreminjali skozi čas; zato je namen te številke ČKZ opozoriti na zgodovinsko in družbenokulturno umeščenost takšnih in podobnih ocen.

Zgodovina interpretacij 1: O ameriškem kanonu

Družboslovne in humanistične analize zgodovine raziskovanja vesolja, kamor danes spada tudi prvi človekov pristanek na Luni, odražajo več kontekstualnih specifik; najočitnejša je svojevrstna časovnica, ki ji sledijo kanonična dela s tega področja in ki se pretaka tudi v druge sfere, recimo v domeno (popularno)kulturne produkcije.

Vsaj do konca 20. stoletja je ta časovnica tudi v veliki meri zaznamovana s hladnovojno delitvijo na nacionalne in blokove zgodovine. Ugledni ameriški zgodovinar vesoljskih programov Roger D. Launius (2006: 225–255) tako trdi, da lahko ameriško zgodovinopisje, ki se ukvarja z razvojem raziskovanja vesolja v ZDA, razdelimo glede na naslednje poudarke: politično-zgodovinske, zgodovinenje znanosti in tehnologije, spomine in razprave o ameriškem kultu astronavta ter kulturološko naravnane študije, katerih pomen in prepoznavnost v 21. stoletju upravičeno raste.

V kronološkem pregledu razvoja ameriškega kanona zgodovine ameriškega vesoljskega programa Launius tako najprej podrobno oriše politično obarvane naracije, ki so prevladoval v ameriških znanstvenih razpravah o tej tematiki do sredine devetdesetih let 20. stoletja. Najvplivnejša med njimi, knjiga *The Decision to Go to the Moon: Project Apollo and the National Interest* Johna Logsdona iz leta 1970, krepi slavospeve Armstrongovemu podvigu s hvalnico premišljenosti Kennedyjeve diplomacije, ki je v Luni prepoznala javnosti všečen in dosegljiv objekt, katerega osvojitev bi za vedno obveljala za znak simbolne in moralne premoči nad Sovjetsko zvezo (Launius, 2006: 230). Drugo, za ameriške študente zgodovine raziskovanja vesolja enako pomembno delo, monografija Walterja A. McDougalla ... *the Heavens and the Earth: A Political History of the Space Age* (1985), vesoljski program Apollo, v okviru katerega je leta 1969 proti Luni poletela tudi posadka v sestavi: Neil Armstrong, Edwin »Buzz« Aldrin in Michael Collins (ki je za trenutek postal »najbolj osamljeni človek«, ko je med sprehodom Armstronga in Aldrina ostal v plovilu), analizira kot znak učinkovitosti tehnokratskega aparata, vzpostavljenega po Kennedyjevi smrti. Pristanek na Luni, ki je sledil kmalu po začetku predsedovanja republikanca Richarda Nixona (1913–1994), umesti v jedro politično motiviranega državnega tehnokratskega aparata, do katerega je kot državljan kritičen. Pri tem povleče dve vzporednici: z organiziranostjo in upravljanjem vesoljskega programa SZ na eni strani in z vladanjem izrazito konservativnega nekdanjega ameriškega predsednika Ronalda Reagana (1911–2004) (ibid.: 235). Interpretativna plat McDougallove razprave tako nakaže na analoško delovanje pristanka na Luni: dogodek zelo kmalu začne delovati kot iztočnica za primerjave z drugimi zgodovinskimi peripetijami.

Vrsta tehnicističnih razprav in zgodovin programa Apollo in prvega človekovega poleta na Luno, katerih prvi val je izšel kmalu po tem

ključnem dogodku, pritrjuje McDougallovem argumentu o pomenu učinkovite finančne in tehnokratske baze. Vendar, kot ugotavlja Launius, ta dela, ki jih omeni kot dva druga pomembna vidika razprav o ameriškem vesoljskem programu, na analitični ravni ne prispevajo pomembnejših uvidov v razumevanje pomena pristanka na Luni za človekovo sedanost, prihodnost in zgodovino (pisje). Lahko bi sicer ugovarjali, da ravno tovrstne poljudnoznanstvene in strokovne študije – pa tudi študije s področja zgodovine znanosti – pripomorejo k utrjevanju javne podobe vesoljskega programa kot kolektivnega podjetja, ki je v enaki meri odvisno od astronautov kot od ekip tehničnih, strokovnih in znanstvenih delavcev, ki stoje za njimi. Kot protipol tovrstnemu razumevanju raziskovanja vesolja Launius omenja biografske študije o astronautih, pa tudi njihove lastne spomine (na vesolje), ki z utrjevanjem »kulta astronauta«¹ sooblikujejo ameriški imaginarij *space age* 20. stoletja, burijo domišljijo o vizijah prihodnosti v vesolju in se, ne nazadnje, dobro prodajajo.

Med deli, ki utrjujejo kult astronauta, Launius sicer najprej navede tudi verjetno prvi roman o odpravi Apollo 11, ekspresivno knjigo Normana Mailerja *Of Fire and the Moon* (1970), ki naj bi ponazarjala avtorjev »egoizem, pronicljivost in razočaranje [nad pristankom na Luni (op. av.)]« (Launius, 2006: 237). Mailer se namreč v enaki meri kot na pionirskost podviga astronauta, ki ga alegorično poimenuje kar »Vodnar« (*Aquarius*) in ga manevrira iz perspektive prvoosebnega pripovedovalca, osredini na njegovo čutno in čustveno doživljanje poleta. Ta zorni kot mu omogoči, da obenem afirmira veličastnost samega podviga in podvomi o upravičenosti politično-ekonomske podpore, celo zanosa, ki ga je bil deležen program Apollo. Ta poudarek, izraz Mailerjevega alternativnega političnega prepričanja, temelječega na ameriških kontrakulturnih gibanjih sedemdesetih let 20. stoletja, njihovih zahtevah po večji družbeni empatiji, po rahljanju k dosežkom in dobičkom usmerjene »delovne etike protestantizma« in po drugačnih politikih, mu je nakopal precej ostrih kritik. *Of Fire and the Moon* so zagovorniki teze o pristanku na Luni kot o prvovrstnem dokazu prestižnosti ameriške nacije diskreditirali kot »mistično in primitivno« razmišljanje, »egotrip« in, na kratko, zanič literaturo (ibid.: 240). Obenem je ravno Mailer s svojim polemičnim delom prvi – ob tej priložnosti – v javnost lansiral nikoli neaktualno vprašanje

1 Za pregledno analizo tega vidika ameriškega vesoljskega imaginarija glej študiji Gregoryja S. Sojke (1984) in Rogerja D. Launiusa (2008).

o razmerjih med družbenim ustrojem, tehnološkimi dosežki in njihovim širšim družbenokulturnim, teoretskim in filozofskim dosegom ter pomeni. S tem je avtor kot umetnik anticipiral pomemben pou-darek vesoljsko naravnane humanistike in družboslovja konca 20. in začetka 21. stoletja ter, ne nazadnje, nakazal vlogo, ki jo lahko pri spoprijemanju s tovrstnimi vprašanji odigra umetnost.

Odzvanjanje Mailerjevega vehementnega, postmodernističnega (v slogu) in modernega (v načinu zastavitve vprašanj, ki se stekajo h ključnemu: »Kako biti (etičen) človek v sodobnem svetu?«), izziva prevladujoče (ameriške) političnozgodovinske, biografske, tehnicistične in biografsko-avtoritativne narative o veličastnosti dogodka – tj. pristanka na Luni. V znanstvenih razpravah je enako vprašanje prvič mogoče najti v študijah Williama D. Atwilla *Fire and Power: The American Space Program as Postmodern Narrative* (1994) in Howarda E. McCurdyja iz leta 1997, pomenljivo naslovljeni *Space and the American Imagination*. Prva, neodmevna, a sporočilna knjiga, ameriški vesoljski program umesti na os sodobnega mitotvorstva, ki ga pripne na realpolitično podlago. Atwill (1994: 2–24) meni, da je ameriški vesoljski program, vključno s programom Apollo, v 20. stoletju poganjala predvsem želja najti novo idejno in ideološko oprijemališče, ki bi zgodovinsko in za prihodnost osmisli-lo ameriški nacionalni projekt. McCurdyjevo delo sicer ne odgovarja neposredno na to provokativno tezo, o njej pa podvomi, tako da z različnimi metodami, od anket in intervjujev do analize popularnokulturnih reprezentacij, prouči pomen(ljivost) vesoljskega programa za Američane in oriše imaginarij, v okviru katerega se vzpostavi ta mreža pomenov. Ugotovi dvoje: da je petdeseta in šestdeseta leta 20. stoletja v ZDA zaznamovalo močno prekrivanje med javno podporo vesoljskemu programu, izvirajočo tako iz zaupanja v ameriški državni aparat kot iz znanstvenofantastičnih in drugih sorodnih idej o prihodnosti v vesolju, in da je ta povezava po pristanku na Luni oslabela (McCurdy, 1997: 308–324). Poleg tega McCurdyjeva študija učinkovito ilustrira pomen kulturnih koordinat za boljše razumevanje političnih aspiracij, programov in njihovih učinkov. Launius sklene, da je na tem področju še veliko dela.

(Pred)zgodovina interpretacij 2: K arheologiji izjav in astrokulturi

Launius seveda ni edini, ki v začetku 21. stoletja opozori na potrebo po širši, kulturološko ozavešeni kontekstualizaciji zgodovine človekovih poskusov prodreti v vesolje. Na tem mestu ga omenjam predvsem kot eno ključnih imen na področju zgodovine ameriškega vesoljskega programa ter gradnik te miselne tradicije. V svojem pozivu h kulturalizaciji, če naj si termin sposodim pri umetniku Dragangu Živadinovu, vesolja oziroma refleksij človekovih posegov vanj se pravzaprav opira na stičišče številnih ved in disciplin: filozofijo, antropologijo, sociologijo, primerjalno književnost, kulturne študije, študije spolov, in še bi lahko naštevali. Gre zgolj za to, da v dvajsetem stoletju uradna ameriška zgodovina vesoljskih programov, ki je – podobno sovjetski, o tem ni treba dvomiti – zrasla iz potrebe beležiti dosežke, periodizirati, slaviti, ni bila odprta za kritične glasove, ki so metodološko in teoretsko praviloma temeljili na drugačnih miselnih tradicijah, tudi zaradi samocenzure, ki jo je pomenil kontekst blokvske delitve. To pa seveda ne pomeni, da vesoljska doba pred 21. stoletjem sploh ni bila deležna kritične refleksije, ki bi poskusila osmisliti, kaj pomeni »človek v vesolju« zunaj koordinat tehnološkega napredka, diplomacije in nerodne, anahronistične skovanke »nacionalni prestiž«.

Na prelomnost in hkrati ambivalentnost začetka vesoljske dobe 20. stoletja, ki je – vsaj za ameriško in verjetno v veliki meri za širšo, zahodno javnost – kulminiral v pristanku na Luni leta 1969, so že v tem intelektualnem kontekstu tik pred samim dogodkom in kmalu po njem opozarjali številni javni intelektualci različnih političnih prepričanj, poleg že omenjenega Mailerja denimo Ayn Rand, (že leta 1963) Hannah Arendt, Günther Anders, tudi Jacques Lacan ... Ti komentarji so si v osnovi enotni v tezi, da je Apollov uspešni pristanek na Luni naznanil zmago človekovega razuma, racia in pokazal na daljnosežnost znanstveno-tehnološkega razmišljanja, jezika matematike. Vendar sam pristanek na Luni za tako tezo seveda niti ni bil potreben; popolnoma enako je o človeku v vesolju razmišljal denimo že »dedek« sovjetske raketne tehnologije Konstantin Ciolkovski, vsaj če smemo verjeti njegovi sovjetski filmski biografiji Človek s planeta Zemlja (*Čelovek s planety Zemlja*) (Bunejev, 1958).

Do drastičnih razhajanj, ki jih dobro ponazarja denimo nekakšen esejski dvoboj med Hannah Arendt (1963) in Ayn Rand (1969), prihaja na ravni umestitev »zmagoslavja znanstvenega racionalizma« v simbolni, kulturni in politični imaginarij časa. Hannah Arendt je tako že nekaj let pred »velikim skokom za človeštvo« v eseju *The Conquest of Space and the Stature of Man* ugotavljala, da bo pristanek na Luni, triumf tehnologije (izvajalcev, po njenem mnenju »vodovodarjev«, ne pravih znanstvenikov), zgolj nominalno pričal o superiornosti človeka kot vrste. Bo pa ta dogodek obenem sprožil veliko simbolnih razočaranj oz. veljal kot dokaz za mnogotera razočarajoča spoznanja, kot npr. to, da vesolja nikoli ne bo mogoče osvojiti; da bo človekov pogled na človeštvo iz vesolja ravno toliko abstrakten, da se bo lahko človeštvo začelo obravnavati na ravni biološkega fenomena; in da človek nikoli ne bo zadosti oddaljen od samega sebe, da bi se lahko motril kot objektiven objekt – tudi v vesolje bo potoval popolnoma obdan z lastnimi stvaritvami ... Vse to in, kot zapiše Hannah Arendt (1963/2007), tovrstna težnja po čedalje večji formalizaciji človekovega življenja v imenu znanstvenih odkritij in vse bolj poglobljenega osvajanja vesolja, bo botrovalo razvrednotenju vsega človeškega. Zdi se, da Ayn Rand v že omenjenem eseju *Apollo 11* neposredno odgovarja na omenjene pomisleke. Uspeh Apollove odprave na Luno utemeljuje v številnih človeških potezah: v moralni držbi astronautov in Nasinih strokovnjakov, zmožnih stroge discipline, odrekanih, nepojmljive hrabrosti v imenu države in znanosti. Pristanek na Luni označuje kot popolno zmagoslavje človeka in obenem ostro kritizira »levico« ter tiste odzive mednarodne javnosti (mdr. slikarja Pabla Picassa in dramatika Eugèna Ionesca), ki zanikajo njegov univerzalno prelomni pomen. Ne odobrava niti tistih, ki kot največji uspeh odprave na Luno poudarjajo pogled na Zemljo, ki ga je odprla ta odprava. Krhkost in ranljivost Zemlje ter problemi, kot so vojne in revščina, niso zadosten argument za odpoved »zvezdam«, trdi Ayn Rand. »*Slums are not a substitute for stars!*«² kriči v kritične levičarske okoljevarstvenike (Rand, 1969/1989).

Med vsemi odzivi, ki jih je generiral Armstrongov pristanek na Luni, je cel ocean podobnih polemičnih razprav, v katerega se v tem besedilu ne bomo poglobljali. Kot izhodišče pa je za pričujočo številko ČKZ pomembno dejstvo, da so prav zgoraj skicirana mnogoplastna razhajanja glede pomena vesoljske dobe 20. stoletja za človeštvo

2 »Slumi niso nadomestek za zvezde.«

razmeroma kmalu po padcu berlinskega zidu, hladne vojne in vzhodnega bloka botrovala novemu valu akademskih premislekov, ki so ga spodbudile tudi polstoletnice, h kakršnim spada 21. julij 2019. Nasin oddelek za zgodovino je denimo leta 2007, ob petdesetletnici izstrelitve Sputnika-1, organiziral obsežno konferenco z naslovom *Remembering the Space Age*, s katerim je pomenljivo nakazal prehod pionirskih korakov v vesolju v domeno kolektivnega, kulturnega in komunikacijskega spomina, vključno s praksami, artefakti, diskurzi in politikami. Kot prepričljivo pokaže Michael Rothberg (2014), spomini delujejo večsmerno; ena spominska narativa nikoli ne dobi popolnega monopola in ne izpodrine alternativnih. In naprej, različne spominske narative krepijo različne poudarke (o razsežnostih junastev in grozodejstev, o določajočih potezah in načinih delovanja herojev in zločincev, o določajočih strukturnih dejavnikih in režimih njihovega delovanja). Zato je bil v okviru konference, na podlagi katere je nastal tudi istoimenski zbornik, ki ga je uredil zgodovinar znanosti in astronom Stephen J. Dick (2008), govor tako o ameriškem kot o sovjetskem in o nemškem vesoljskem programu. Še pomembnejše pa je, da so si organizatorji dogodka in uredniki zbornika prizadevali za vzpostavitev čezmejnih povezav med temi programi, povezav, temelječih na konceptih, kot so nacionalni imaginarij, miti, ikonografija, tropi in narativi. Kot se spodobi za pionirske poskuse, jim je uspelo le delno, a v slogu: lahko bi rekli, da je ta zbornik inavguriral celo novo akademsko disciplino oziroma vsaj naznanil tako imenovano obdobje resocializacije. Medtem ko so prvi komentatorji vesoljskih poletov in misij na Luno zadnje praviloma obravnavali kot začetke, ki pa so proizvod izpopolnjenih političnih in znanstvenih aparatov, ki jih poganjajo zreli, dovršeni ljudje, pa refleksije in študije, ki nastajajo v 21. stoletju, o tem vidiku zbuja dvom s ponovno obravnavo nekoč samoumevne predpostavke o tem, kakšna naj bi bila prihodnost ljudi v vesolju. Temu je namenjena tudi številka ČKZ, ki je pred vami.

Resocializiranje človekove težnje k vesolju in vesoljske dobe 20. stoletja je porodilo celo plejado konceptov, s pomočjo katerih si lahko olajšamo mišljenje zveze med človeškim faktorjem in raznimi vesoljskimi poskusi, njihovimi zgodovinami in prihodnostmi. Anglist De Witt Douglas Kilgore (2003) je tako anglosaksonsko razumevanje prihodnosti v vesolju (oziroma med zvezdami), ki jo zaznamuje tudi mišljenje vesolja kot »zadnje meje« (*the final frontier*), v študiji, ki sledi tej misli skozi dela mojstrov znanstvene fantastike 20. stoletja,

kot so Robert A. Heinlein, Arthur C. Clarke in Ben Bova, poimenoval kar astrofuturizem. Predpona »astro« je sicer na začetku 21. stoletja pripomogla tudi k vzpostavitvi posebnih podpodročij, namenjenih proučevanju politike v vesolju (astropolitika), zgodovine in razvoja bioloških poskusov ter iskanja življenja v vesolju (astrobiologija), vprašanj družbe in družbenega v vesolju (astrosociologija) ipd. Da ne bo pomote: astrologije med tovrstne discipline ne štejemo.

Vprašanjem, s katerimi se ukvarja ta številka ČKZ, pa je nemara najbližje termin astrokultura (*astroculture*), ki posega v vse omenjene smeri in obravnava problematiko zamišljanja, prakticiranja, vizualizacije in spominjanja ter zgodovinenja z vesoljem povezanih idej. Termin se prvič pojavi v zborniku *Imagining Outer Space: European Astroculture in the Twentieth Century* (2012a), ki ga je uredil kulturni zgodovinar Alexander C. T. Geppert. Zborniku, ki osrednje zanimanje za moderni (zahodno)evropski imaginarij vesolja razpira skozi poglavja o naracijah, projekcijah, vizualizacijah, konotacijah vesolja ter (domnevnih in dejanskih) srečanjih z njim, je sledil še zbornik *Limiting Outer Space: Astroculture After Apollo* (2018), katerega poglavja se nanašajo na raznovrstne teoretske, politične, pravne in kulturne učinke oziroma so odzveni pristanka na Luni leta 1969. Astrokultura naj bi bila tako zbirni termin, ki »se nanaša na heterogen nabor podob in artefaktov, medijev in praks, ki si vsi prizadevajo pripisati pomen vesolju, pri čemer burijo domišljijo posameznika, kot tudi kolektivno domišljijo« (Geppert, 2012b: 8). Obenem je astrokultura tudi strateško izbrani termin, saj je Geppertu ravno z njegovo pomočjo uspelo prvič v zgodovini pod drobnogled postaviti zahodnoevropske ideje o prihodnosti v vesolju in zgodovino vesoljskih programov (predvsem nemškega) v Evropi.

Povedano seveda ne pomeni, da so te raziskave edini primeri astrokulturnih poizvedb v sodobnem akademskem kontekstu. Če sem se doslej osredinjala predvsem na zahodni imaginarij, naj poudarim, da je kritično smer raziskav vesoljske preteklosti 20. stoletja zaznati tudi v nekdanjem vzhodnem bloku. Leta 2011 je tako denimo izšel zbornik pod uredništvom Eve Maurer, Julie Richers, Monice Rüthers in Carmen Scheide, pomenljivo poimenovan *Soviet Space Culture: Cosmic Enthusiasm in Socialist Societies*. V nasprotju z zahodnimi astrokulturnimi analizami, ki praviloma ne glede na izbrano filozofsko izhodišče (naj gre za poskuse Wehrnerja von Brauna ali za belgijske stripe z vesoljsko tematiko) afirmirajo vesoljske programe, tovrstne

postsocialistične študije v večini primerov uberejo bolj niansirano pot oziroma namenjajo izrazito veliko pozornost razmerjem med mitotvorstvom, dejstvi in recepcijo.³ Astrokultura, ki jo Geppertova zbornika obravnavata predvsem s kulturnozgodovinskega vidika, je seveda že v osnovi izjemno širok pojem; spodobi se pravzaprav razmišljati o njem in ga uporabljati v množini ter z različnimi teoretskimi in metodološkimi nastavki. Prav tu, si upam trditi, je na potezi ČKZ.

Majhni koraki, veliki skoki in praznine med pristanki: struktura številke

Izbor tekstov, ki je pred vami, je res raznorodен in zgolj ohlapno povezan prek izhodiščnih metavprašanj: Kaj je Luna, ki jo gledamo danes? Kako zelo na njeno pojavnost vpliva zgodovina, daljna in polpretekla? Na kakšne načine je bila doslej vpeta v projekte človekovega prodora v vesolje? Kako je to obravnavala kulturna produkcija? In, ne nazadnje, kaj je danes ostalo od utopičnih vesoljskih programov 20. stoletja? Navedena izhodišča bodo avtorice in avtorji razvijali skozi področja filozofije, teorije, zgodovine in umetnosti. Za lažjo preglednost je številka organizirana v dva tematska sklopa (*Učinek pogleda* in *Konstrukcije in ekstrapolacije*), ki obravnavata vprašanje leč, skozi katere danes dojemamo prvi človekov pristanek na Luni in širši kontekst sodobnih človekovih posegov v vesolje.

Prvi sklop *Učinek pogleda* tematizira za marsikoga samoumevno zvezo med Luno in znanstvenimi raziskavami ter učinek prvega »pogleda z Lune«, ki ga je ponudil vesoljski program odprav Apollo, na sodobno simbolno in praktično razumevanje (pomena) vesolja in vesoljskih raziskav. Filozofa Marko Uršič in Magdalena Germek v svojih tekstih pojasnita zgodovinsko ozadje sodobnega (znanstvenega) pogleda na Luno. Uršič obravnava zgodovinsko spoznanje Galilea Galileja, da sta Zemlja in Luna pravzaprav »enakovredni« nebesni obli, ki druga drugi dajeta oziroma »odsevata« sončno svetlobo, ter ovrednoti tezo te ugotovitve. To tezo, ki jo je razbrati iz Galilejevega *Zvezdnega glasnika* (1610), pisanega na podlagi njegovih opazovanj

3 V tem kontekstu velja posebej omeniti študiji, ki zadevata sovjetski in postsovjetski prostor: Siddiqijevo (2010) analizo razmerij med znanostjo, vesoljskim programom in kulturnim imaginarijem v Sovjetski zvezi od sredine 19. do sredine 20. stoletja in Gerovitchevo (2015) študijo reartikulacije, ki simbolizma sovjetske kozmonavtike v postsovjetskem obdobju.

skozi teleskop, Uršič namreč pronicljivo postavi v kontekst tedanjih katoliških doktrin in s tem nakaže na avantgardnost Galilejeve misli. Članek Magdalene Germek zagradi Galilejevo delo iz drugačnega, objektivno-fenomenološkega zornega kota, ki ji omogoči, da nakaže, kako so Galilejeva spoznanja botrovala oblikovanju znanstvenega, fenomeno-tehničnega pogleda, ki je omogočil, da se fenomen Lune pojavi v okviru znanstveno vodene fenomenologije. Osrednja teza njenega prispevka namreč pravi, da Galilejev pogled skozi teleskop ni naravni pogled, temveč znanstveno-epistemološki, ki se formira s samim znanstvenim postopkom. Šele skozi takšen pogled lahko Luna zaživi kot fenomen znanstvene, objektivne fenomenologije. V tem smislu je Galilej videl »reči, ki jih nikoli prej niso videli«, kar je omogočil tudi vpogled v »misli, ki jih nikoli prej niso mislili« (Koyré, 1988: 78), ugotavlja avtorica.

Članki, ki sledijo, nas predstavijo za tri stoletja v prihodnost oziroma v današnjo polpreteklost, v obdobje prvih poletov v vesolje. Specifični medijsko pogojeni pogled, ki je omogočil današnje znanstveno razumevanje Lune, motrijo trije prispevki, ki ta pogled zoperstavijo »nasprotnemu pogledu«, političnim realijam in novim medijem. Ameriški vesoljski zgodovinar Jordan Bimm tako kritično prouči fotografije Zemlje iz vesolja, domnevno najvplivnejši rezultat Nasinega programa Apollo, ki so razgibale splošen pogled na svet. Bimm analizira doseg in učinkovanje priljubljenega izraza »pregledni učinek«, ki ga je leta 1989 skoval ameriški avtor in vesoljski inženir Frank White za opis izjemnega občutka, o katerem so poročali astronauti, ko so gledali Zemljo iz vesolja. Medtem ko White trdi, da je učinek naravno nastali fenomen, ki potrjuje njegovo prepričanje, da je naloga človeštva kolonizacija kozmosa, Bimmov tekst na podlagi študij primerov in alternativnih, bolj pesimističnih poročil astronautov zavrne možnost »naravnega« izvora preglednega učinka. Oriše ga kot preplet treh izrazito družbeno pogojenih idej, in sicer hipoteze Gaja, koncepta vesoljskega plovila Zemlja in fotografije *Modra frnikola*, ki je nastala leta 1972 med poletom Apolla 17. Pregledni učinek Bimm pojasni kot fenomen, ki je eden številnih mogočih načinov doživljanja pogleda na Zemljo iz vesolja, ki sta ga spodbudila čas hladne vojne in zahodnocentrična želja po kolonizaciji vesolja. Bimmovi tezi pritrjuje besedilo političnega sociologa Luce Follisa, ki s pomočjo uvidov iz zgoraj omenjenega eseja Hannah Arendt raziskuje vzpostavitev mednarodnega sistema vesoljskega prava, ki se je med hladno

vojno oblikovalo v povezavi s tekmo za vesolje. Follisov članek nas previdno vodi med meandri namer, interesov in učinkov, pri čemer posebno pozornost namenja različnim političnim in etičnim premislekom, ki so vplivali na končno besedilo Pogodbe o Luni.

Tematiko učinka prvega človekovega pristanka na Luni in novega pogleda na Zemljo, ki ga je omogočil, zaključuje prispevek umetnika Mihe Turšiča, soustanovitelja Kulturnega središča evropskih vesoljskih tehnologij (KSEVT Vitanje). Turšič pogled v vesolje (in na Luno) postavi v kontekst sodobnih miselnih paradig in medijskih tehnologij, ki ta pogled šele omogočijo. Pri tem se obenem vrne h Galilejevemu problemu s Katoliško cerkvijo in opiše možnosti in potenciale umetniških iniciativ v kontekstu sodobnih vesoljskih premislekov, institucij in programov. Obenem opozori na učinkovanje razvoja vesoljskih tehnologij na človekovo razumevanje svojega obstoja na Zemlji.

Drugi sklop te tematske številke *Konstrukcije in ekstrapolacije* na sledi Turšičeve afirmacije sinergij med umetnostjo, tehnologijo in znanostjo s pomočjo štirih člankov ilustrira preplet teh področij. Najprej sopostavi dve zgodovinsko oddaljeni perspektivi, ki obe mejita na znanstveno fantastiko. Prispevek rusistke Kristine Pranjić tako osvetli širši kulturno-zgodovinski kontekst raziskovanja vesolja in zanimanja za druga prostranstva v ruski zgodovini zunaj ideoloških okvirov hladne vojne in vesoljske tekme. Poudarek na konstruktivističnih tekstih in umetniških delih ter literaturi 20. stoletja ji omogoči, da nakaže splošnejše zanimanje za vesolje in problematiko kozmičnega v tem kulturnem kontekstu. Članek z raziskovanjem novih povezav v ruski tradiciji, ki niso vezane izključno na ideologijo vesoljske tekme, temveč proučujejo idejo poleta in človekovega premagovanja časovno-prostorskih omejitev, osvobajanja vsakršnih sil (vključno s težnostjo), pripomore k razumevanju in vzpostavljanju tradicije kozmičnega v ruski kulturi ter spodbuja k razmisleku o splošnem okviru miselnosti, ki je pripomogla k dogodku, kot je človekov pristanek na Luni. Intervju z umetnikoma Angelom Vermeulnom in Nil-som Fabrom odgovarja na prispevek Kristine Pranjić iz perspektive tehnologij 21. stoletja. Umetnika namreč poudarjata, da je razvoj sodobnih vesoljskih tehnologij v veliki meri odvisen ravno od konceptualnih izhodišč, ki zaznamujejo tako naše razumevanje vesolja oz. medzvezdnega prostora kot pomene, načine in oblike človekovih posegov v vesolje. Prek projekta *E|A|S (Evolving Asteroid Starships)*

orišeta, kako razmišljati o postplanetarni človekovi prihodnosti v vesolju, ter prikažeta, kako se v tej sodobni viziji prepleta več generacij znanstvenofantastičnih in znanstvenih idej.

Članka, ki sledita, se popolnoma posvetita znanstvenofantastičnim konstrukcijam konca 20. in začetka 21. stoletja. Prispevek dramaturginje in doktorske študentke uprizoritvenih študij Sanje Vodovnik obravnava malo raziskano področje uprizarjanja vesoljskih misij na odrih. V članku avtorica razmišlja o razmerjih med odrskimi uprizoritvami znanstvene fantastike in poleti v vesolje, pri čemer se osredinja na mehanizme in procese uprizarjanja in posredovanja čutnih izkušenj, in sicer s pomočjo drame *Intracom* (1974) avtorice Ursule Le Guin, Woolfove *Vesoljske Opere Nič*, uprizorjene pod okriljem produkcijske hiše Eldrich Theatre, in *Gravitacije Nič / Biomehanike Noordung* (1999) Dragana Živadinova. Avtoričina analiza proučuje delovanje (kognitivne) potutitve v vesoljskih operah ter nihanja med upodabljanjem romantičnih odnosov in kozmične širine, ki neizogibno pripelje do soočenj z neznanim. V kontrapunktu temu poudarku sklepni članek sklopa, prispevek rusistke in kulturologinje Åsne Høgetveit razišče reprezentacijski in alegorični doseg znanstvenofantastičnih produkcij. Avtorica analizira like Nezemljank v sovjetskem in ruskem filmu kot simbole temeljnih eksistencialnih razprav o človeškosti in identiteti v času dveh ključnih kriznih trenutkov v sovjetski in postsovjetski družbi, torej ob ameriškem pristanku na Luni leta 1969 in ob razpadu Sovjetske zveze leta 1991. Avtorica zoperstavi sovjetske/ruske Nezemljanke zahodnim kiborginjam in s pomočjo te primerjave argumentira, da tovrstni liki v sovjetskem/ruskem kontekstu spodbujajo eksistencialne razprave o (družbenospolni) identiteti, idealni družbi in morali.

Kot celota se številka tako sprašuje po kontinuitetah in prelomih, ki so sooblikovali in še vedno zaznamujejo naše dojemanje in tudi našo oceno pomenov in pomenljivosti ameriškega pristanka na Luni pred petdesetimi leti. Teksti, ki so pred vami, opozarjajo tako na aktualnost zgodovine kot na zgodovinsko vpetost določenih pomembnih idej, ki sooblikujejo sedanost in prihodnost vesoljskih programov in drugih iniciativ, zavezanih osmišljanju in obravnavanju človekovega pristopa k proučevanju in raziskovanju vesolja. Gre za ideje, za katere bi se na prvi pogled lahko zdelo, da spadajo v druge čase, v obdobje pred komercializacijo vesoljskih poletov. Obenem so teksti zastavljeni na izrazito dostopen način, kar bo bralkam omogočilo, da

jih umestijo tudi v sodobnejši kontekst sodobne vesoljske znanosti in industrije ter kritičnih razprav o delu, delavcih in geografijah, ki poganjajo to čedalje bolj komercialno industrijo.

Literatura

- ARENDT, HANNAH (1963/2007): *The Conquest of Space and the Stature of Man. The New Atlantis* 18: 43–55. Dostopno na: <https://www.thenewatlantis.com/publications/the-conquest-of-space-and-the-stature-of-man> (12. september 2019).
- ATWILL, WILLIAM D. (1994): *Fire and Power: The American Space Program as Postmodern Narrative*. Georgia, Athens: University of Georgia Press.
- BUNEJEV, BORIS (1958): *Čelovek s planety Zemlja*. ZSSR: Kinostudija imeni Gorkega.
- DICK, STEPHEN J. (ur.) (2008): *Remembering the Space Age*. District of Columbia, Washington: National Aeronautics and Space Administration, Office of External Relations, History Division.
- GEPPERT, ALEXANDER C. T. (ur.) (2012a): *Imagining Outer Space: European Astroculture in the Twentieth Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- GEPPERT, ALEXANDER C. T. (2012b): European Astrofuturism, Cosmic Provincialism: Historicizing the Space Age. V *Imagining Outer Space: European Astroculture in the Twentieth Century*, A. C. T. Geppert (ur.), 3–27. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- GEPPERT, ALEXANDER C. T. (ur.) (2018): *Limiting Apollo: Astroculture After Apollo*. New York: Palgrave Macmillan.
- GEROVITCH, SLAVA (2015): *Soviet Space Mythologies: Public Images, Private Memories and the Making of a Cultural Identity*. Pennsylvania, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- JOUHKI, JUKKA (2019): The Apparatusgeist of the Moon Landing. *Human technology* 15(2): 136–141.
- KILGORE, DE WITT DOUGLAS (2003): *Astrofuturism: Science, Race, and Visions of Utopia in Space*. Pennsylvania, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- LAUNIUS, ROGER D. (2006): Interpreting the Moon Landings: Project Apollo and the Historians. *History and Technology* 22(3): 225–255.
- LAUNIUS, ROGER D. (2008): Heroes in a Vacuum: The Apollo Astronaut as Cultural Icon. *The Florida Historical Quarterly* 87(2): 174–209. Dostopno na: <http://www.jstor.org/stable/20700214> (14. september 2019).
- LOGSDON, JOHN (1970): *The Decision To Go To the Moon*. Massachusetts, Cambridge: MIT Press.

- MAILOR, NORMAN (1970): *Of a Fire on the Moon*. Massachusetts, Boston: Little, Brown.
- MAURER, EVA, JULIA RICHERS, MONICA RÜTHERS in CARMEN SCHEIDE (ur.) (2011): *Soviet Space Culture: Cosmic Enthusiasm in Socialist Societies*. London: Palgrave Macmillan.
- MCCURDY, HOWARD E. (1997): *Space and the American Imagination*. District of Columbia, Washington: Smithsonian Institution Press.
- McDOUGALL, WALTER A. (1985): ... *the Heavens and the Earth: A Political History of the Space Age*. New York: Basic Books.
- RAND, AYN (1969/1989): Apollo 11. V *The Voice of Reason: Essays in Objectivist Thought*, L. Peikoff (ur.), 161–178. New York, NYC: Penguin Books.
- ROTHBERG, MICHAEL (2014): Multidirectional Memory. *Auschwitz Foundation International Quarterly* 119: 176. Dostopno na: <https://journals.openedition.org/temoigner/1494?lang=en> (10. september 2019).
- SIDDIQI, ASIF A. (2010): *The Red Rocket's Glare: Spaceflight and the Soviet Imagination, 1857–1957*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SOJKA, GREGORY S. (1984): The Astronaut: An American Hero with "The Right Stuff". *Journal of American Culture* 7(1-2): 118–121.